

УДК 343.948

В. В. САБАДАШ, канд. техн., наук, пров. наук. співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

На основі узагальнення практики судово-технічних експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці, розглянуто деякі існуючі проблеми їх виконання при дослідженні порушень правил екологічної безпеки, і на основі інтеграції та диференціації знань запропонований новий вид судово-технічної експертизи – судова екологічна експертиза.

На основе обобщения практики судебно-технических экспертиз безопасности жизнедеятельности и охраны труда рассмотрены некоторые существующие проблемы их выполнения при исследовании нарушений правил экологической безопасности, и на основе интеграции и дифференциации научных знаний предложен новый вид судебно-технической экспертизы – судебная экологическая экспертиза.

Охорона навколишнього природного середовища – одна з найактуальніших проблем сучасної України. Науково-технічний прогрес і посилення антропогенного тиску на природне середовище неминуче приводять до загострення екологічної ситуації: виснажуються запаси природних ресурсів, забруднюється природне середовище, втрачається природний зв'язок між людиною і природою, втрачаються естетичні цінності, погіршується фізичне здоров'я людей, загострюється економічна і політична боротьба за сировинні ринки.

Вітчизняна екологічна наука накопичила величезний інформаційний матеріал про кризовий стан екології в державі. Проте ці гострі проблеми або замовчуються, або на практиці не розв'язуються зовсім.

Високий рівень концентрації промисловості і сільського господарства, непродумана і екологічно не обґрунтована господарська діяльність привели до того, що Україна зараз - одна з найнеблагополучних країн Європи і світу. Екологічні проблеми в Україні, як і в більшості країн світу, у даний час розглядаються у взаємозв'язку з економічними й соціальними проблемами. Підвищена увага до питань екологічної безпеки суспільства пояснюється тим, що безвідповідальне й споживче відношення до природи ставить людство на грань екологічної катастрофи. Природне середовище України перебуває в критичному стані, забруднення навколишнього середовища вкрай негативно відображається на умовах життя й, отже, і на здоров'ї людей. Росте кількість генетичних відхилень у немовлят, скорочується тривалість життя.

Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Стан правопорушень у сфері екології свідчить про надзвичайно низьку ефективність заходів з попередження, розкриття й розслідування злочинів даного виду. Заклопотаність викликає висока латентність і низьке розкриття екологічних злочинів.

Механізм покарання відповідальних осіб, який є одним із важливих організаційно-профілактичних напрямків попередження екологічних злочинів, діє неефективно. Таке становище склалося частково через відсутність наукових засобів обґрунтування винності

порушників правил екологічної безпеки, що перешкоджає кваліфікованому розгляду у судах справ з цих фактів.

Таке положення в окремих випадках не забезпечує гарантованого ст. 50 Конституції України права кожного на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище.

Тому екологічна безпека відіграє важливу роль як соціальний фактор, оскільки, якими б вагомими не були результати виробництва, вони не можуть компенсувати людині втраченого здоров'я, а тим більше життя. На фоні загострення екологічної ситуації нарастає вірогідність злочинів у сфері охорони природи. При цьому вони можуть приймати складні витончені форми.

Порушення вимог правил екологічної безпеки звичайно виявляються в здійсненні в ході виробничого процесу операцій, заборонених правилами, чи в бездіяльності окремих осіб. Злочинна дія може складатися й у неналежному виконанні посадовою особою чи безпосереднім виконавцем роботи вимог, передбачених відповідними правилами, або, навпаки, виконанням таких дій, які для даної технології заборонені правилами. Бездіяльність може виявлятися взагалі в недотриманні особою вимог, передбачених правилами екологічної безпеки, або в невиконанні при виробничому процесі частини передбачених правилами дій.

До екологічних злочинів віднесені такі суспільно небезпечні діяння, які зазіхають на екологічний правопорядок і екологічну безпеку суспільства. Однак кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за екологічні злочини, мають досить складну диспозицію. Для їхньої реалізації потрібні великі знання й досвід, у тому числі й придбаний при проведенні судово-експертних досліджень.

Аналіз слідчої і судової практики показує, що збирання і дослідження доказів при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог екологічного законодавства, неможливі без використання спеціальних знань в галузі екології, біології, хімії та інших наук.

Основною формою використання спеціальних знань у судочинстві є судова експертиза. Судові експертизи – це найбільш досконала та відпрацьована форма використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, винесенні судових рішень.

Судові екологічні експертизи призначаються в процесі розслідування кримінальних справ, порушених за фактами порушення екологічного законодавства за ст. 236-254 Кримінального кодексу України (злочини проти навколишнього середовища) та деякими іншими статтями Кримінального кодексу України.

Тож судова екологічна експертиза сьогодні є новим, таким, що формується, класом судової експертизи.

Судова екологічна експертиза, як і будь-який клас (рід) судової експертизи, ґрунтується на певних наукових основах – теоретичних і методичних положеннях. Науковою основою судової екологічної експертизи є своєрідна, інтеграційна галузь знань, яку можна назвати судовою екологією. Це – прикладна галузь комплексних знань, що формується і яка вже пройшла визначений шлях становлення і розвитку. Її зміст і деякі загально-методичні положення знайшли відображення в спеціальній літературі, в наукових розробках фахівців НДІ судових експертиз, одержують визнання в експертній, слідчій і судовій практиці. Однак багато її положень (вчення про предмет, об'єкт, завдання, методи та ін.) ще вимагають заглибленого й систематизованого теоретичного обґрунтування і розвитку.

З урахуванням того, що проведення судової екологічної експертизи – це дослідницька діяльність, про предмет даної діяльності варто говорити, виходячи з її мети. Предметом судової екологічної експертизи є (відповідно до питань, які цікавлять слідство і суд) фактичні обставини, що встановлюються на основі спеціальних знань шляхом дослід-

ження матеріалів справи за фактом екологічного правопорушення і які характеризують механізм виникнення техногенної надзвичайної екологічної події, а також дії осіб, причетних до неї.

Виходячи з наведеного, предмет судової екологічної експертизи визначає коло питань, що можуть ставитися на вирішення судового експерта-еколога слідчим чи судом:

- який критичний рівень забруднення (КРЗ) навколишнього середовища для даної місцевості, перевищення якого становить небезпеку для здоров'я населення й стану якості середовища;
- які гранично припустимі викиди (ГПВ) шкідливих речовин у водойми, атмосферне повітря, ґрунт, інші шкідливі впливи на природне середовище даним виробничо-господарським об'єктом;
- які гранично припустимі концентрації (ГПК) шкідливих речовин в атмосферному повітрі, водоймах, ґрунті;
- які стандарти якості навколишнього природного середовища запропоновані до діяльності виробничо-господарських об'єктів;
- яка екологічна шкода заподіяна в результаті порушень правил охорони навколишнього середовища, можливі наслідки;
- які безпосередні причини заподіяної екологічної шкоди;
- чи не є причиною події дефекти екологічного проектування, планування даного об'єкта (району), його експлуатації (очисних, уловлювальних і таке інше устроїв);
- яким чином можна було уникнути порушення правил охорони навколишнього середовища;
- чи не зробили вплив на шкідливі наслідки екологічних порушень об'єктивні фактори;
- які причини й умови, що сприяли порушенням правил охорони навколишнього середовища й наслідкам, що настали.

В кожному конкретному випадку перелік питань, що цікавлять слідство, може носити більш розгорнутий характер з включенням завдань, що конкретизують окремі моменти, хронологію розвитку події, дії її учасників та інше.

До загальних завдань судово-екологічної експертизи можна віднести:

- визначення виду й місця розташування джерела негативного антропогенного впливу;
- характеристика негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище в часі й просторі;
- встановлення механізму негативного антропогенного впливу;
- визначення безпосередніх (технічних) причин особливо небезпечних забруднень навколишнього середовища (викид шкідливих речовин у повітря, воду, ґрунт, що перевищує гранично припустимі норми, і таке інше);
- визначення масштабів, а також виявлення умов і обставин, що сприяли посиленню негативного антропогенного впливу;
- встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства та умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів і з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб в галузі охорони навколишнього середовища й природокористування, які сприяли заподіянню шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або інших тяжких екологічних наслідків;
- визначення причин та умов, що сприяли злочинним порушенням правил охорони навколишнього середовища, а також причинно-наслідкових зв'язків.

Судово-екологічна експертиза необхідна при встановленні не тільки самого факту забруднення, але і його специфічних обставин, наслідків та ін.

В залежності від питань, які необхідно вирішити, надаються відповідні об'єкти дослідження.

В процесі аналізу кримінально-релевантних екологічних подій об'єктами судово-екологічної експертизи є матеріальні і матеріалізовані джерела інформації, що містять фактичні дані про обставини надзвичайної екологічної події і які визначені кримінально-процесуальним законодавством і закріплені в матеріалах справи та надані експерту органом, що призначив експертизу, для експертного дослідження з метою рішення поставлених питань і встановлення фактів, що входять у предмет судової екологічної експертизи. Такими джерелами інформації можуть бути різні предмети, у тому числі речові докази, фрагменти місця події, устаткування, комунікації, засоби виробництва, що забезпечують екологічно-безпечне функціонування підприємства, а також будь-які інші обставини події, зафіксовані (описані, відображені у схемах, фотографіях, планах та ін.) в представлених матеріалах справи, сукупність яких дає експерту можливість після досліджень дати вичерпні відповіді на поставлені перед ним питання.

Об'єктами судово-екологічної експертизи можуть також виступати події, процеси й інші нематеріальні явища, вивчення яких при провадженні досудового й судового слідства за фактом екологічних правопорушень здійснюється шляхом дослідження локальної ділянки, де відбулося екологічне правопорушення, методами судово-екологічної експертизи.

Завданням судово-екологічної експертизи необхідно розуміти як експертну діяльність, яка спрямована на перетворення інформації, що міститься в наданих на судово-екологічну експертизу у якості вихідних даних матеріалах справи, інших документах та речових доказах, у доказову інформацію, яка може бути використаною для правильного ухвалення рішення з кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи.

Завдання судової експертизи визначаються можливостями дослідження об'єкта і її предметом.

Основне завдання судово-експертної діяльності – встановлення обставин, що підлягають доказуванню, з доручення судів, суддів, органів дізнання, осіб, що проводять дізнання, слідчих і прокурорів за допомогою проведення судової експертизи.

Судова екологічна експертиза в процесі досліджень надзвичайних екологічних подій вирішує ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуалогічні завдання. До предмета судово-екологічної експертизи входить комплекс (сукупність) фактичних даних про обставини порушень вимог правил екологічної безпеки, що привели чи могли привести до екологічної аварії, локальних екологічних порушень, заподіяння шкоди здоров'ю чи загибелі людей, забруднення повітря, водоймищ, ґрунту, значних матеріальних збитків і інших тяжких наслідків, пов'язаних з діями учасників події, технічним станом будівель, машин і механізмів, знарядь і засобів виробництва, природоохоронного устаткування, яке забезпечує екологічно-безпечне функціонування підприємства, а також причини і умови, які сприяли виникненню надзвичайної екологічної ситуації. Вказані обставини та факти встановлюються на основі спеціальних знань в галузі екології та деяких прикладних наук шляхом дослідження методами судово-екологічної експертизи об'єктів, наданих експерту-екологу органом, що призначив експертизу.

Сутність судово-екологічної експертизи розкривається через її основні ознаки, що відбивають природу спеціальних знань судового експерта-еколога і відрізняють даний клас судової експертизи від інших. Такими ознаками є: предмет, об'єкти, завдання, методики, що використовуються судовим експертом-екологом у процесі експертного дослідження і які повинні розглядатися в сукупності.

Судово-екологічна експертиза покликана сприяти всебічному, швидкому й об'єктивному розслідуванню і розгляду кримінальних, цивільних, господарських та адміні-

стративних справ при неухильному дотриманні вимог законності, процесуальних прав і законних інтересів громадян.

Ознаками судово-екологічної експертизи є:

- процесуальний регламент призначення і проведення судово-екологічної експертизи;
- проведення дослідження на підставі застосування спеціальних знань в галузі екології та деяких прикладних наук, суміжних з нею;
- надання висновку, який має статус джерела доказу.

З урахуванням вище викладеного слід констатувати, що судово-екологічну експертизу в кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному судочинстві можна визначити як процесуальну дію, що полягає в проведенні дослідження, яке здійснюється судовим експертом-екологом на основі спеціальних знань в галузі екології та деяких прикладних наук з метою дачі висновку, який є доказом у справі, пов'язаній з порушеннями вимог екологічної безпеки.

Судово-екологічна експертиза призначається судово-слідчими органами і полягає в проведенні експертних досліджень об'єктів на основі спеціальних знань в галузі екології та деяких прикладних наук і наданні експертом висновку з поставлених питань. Основним юридичним фактом, який обумовлює виникнення системи процесуальних відносин із приводу судово-екологічної експертизи в кримінальному процесі, є постанова суду про призначення судової експертизи або постанова особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, які виносяться з дотриманням процесуальних вимог.

Підставою призначення судово-екологічної експертизи є встановлена органом чи особою, що призначила експертизу, наявність у сформованій ситуації потреби розв'язати питання з використанням спеціальних знань у галузі екології і проведення досліджень у формі експертизи.

Значення судово-екологічної експертизи у самому загальному вигляді, з урахуванням даних спеціальної літератури і судової практики, зводиться до наступного:

- висновок судово-екологічної експертизи є джерелом доказової інформації;
- за допомогою судово-екологічної експертизи з'ясовують походження і причинні зв'язки окремих фактів, ознак, механізм їхнього утворення;
- судово-екологічна експертиза дозволяє визначити час настання і протікання окремих явищ;
- судово-екологічна експертиза дає можливість встановити факти, що мають юридичне значення;
- судово-екологічна експертиза допомагає дати правильну юридичну оцінку факту, явищу;
- судово-екологічна експертиза є засобом запобігання правопорушень, а також окремих судових помилок.

Найважливіші вимоги до судово-експертної діяльності – об'єктивність і повнота досліджень. Експерт проводить дослідження об'єктивно, на суворо науковій і практичній основі, у межах відповідної спеціальності, всебічно й у повному обсязі. Висновок експерта повинен ґрунтуватися на положеннях, що дають можливість перевірити обґрунтованість і вірогідність зроблених висновків на базі загальноприйнятих наукових і практичних даних.

Резюмуючи, слід зазначити, що в процесі становлення та формування нового самостійного виду судово-технічної експертизи – судової екологічної експертизи, фахівцям слід враховувати специфічність використання спеціальних екологічних знань, специфічність об'єктів і методів експертного аналізу при дослідженні порушень правил екологічної безпеки. Разом з тим, слідча, судова й експертна практика вимагають подальшого ви-

рішення багатьох проблем теоретичного, процесуального, методичного й організаційного характеру, перші спроби з яких зроблені автором та чекають подальшого свого вирішення і стосуються питань збирання, дослідження, узагальнення, аналізу, систематизації та оцінки доказів у процесі розслідування справ, виконання експертних висновків та розробці профілактичних рекомендацій по попередженню вірогідних порушень правил екологічної безпеки.

Поступила в редколегію 01.10.2010

УДК 628.74

В. В. САБАДАШ, канд. техн. наук, пров. наук. співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз

ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВО-ЕРГОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОРУШЕНЬ ВИМОГ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ В СИСТЕМАХ “ЛЮДИНА – ТЕХНІКА – СЕРЕДОВИЩЕ”

На основі узагальнення практики судово-технічних експертиз безпеки життєдіяльності та охорони праці, розглянуто деякі існуючі проблеми їх виконання при дослідженні нещасних випадків у виробничих людино - машинних системах, і на основі інтеграції та диференціації знань запропонований новий вид судово-технічної експертизи – судово-ергономічна експертиза.

На основе обобщения практики судебно-технических экспертиз безопасности жизнедеятельности и охраны труда рассмотрены некоторые существующие проблемы их выполнения при исследовании несчастных случаев в производственных человеко-машинных системах, и на основе интеграции и дифференциации научных знаний предложен новый вид судебно-технической экспертизы – судебно-эргономическая экспертиза.

Щоденно на підприємствах в Україні одержують травми біля 200 працівників, із яких 5 гине, 30 стає інвалідами, 22 отримує професійні захворювання. Стан охорони праці важким тягарем лягає на економіку підприємств, організацій, всієї держави. Щорічно майже 17 000 осіб стають інвалідами внаслідок травм і профзахворювань. Чисельність пенсіонерів по трудовому каліцтву щорічно перевищує близько 150 000, а пенсіонерів у зв'язку з втратою годувальника внаслідок нещасного випадку – 50 000 осіб. Загальна сума витрат на фінансування пільгових професійних пенсій і пенсії по трудовому каліцтву, відшкодування потерпілим на виробництві та інших витрат, пов'язаних з цим, становить від 10 до 30 відсотків фонду оплати праці в промисловості. Особливо гостро ці проблеми відчуються на підприємствах галузей з високим рівнем професійного ризику в системах “людина – техніка – середовище” (далі СЛТС).

На основі аналізу причин нещасних випадків встановлено, що більше 80% нещасних випадків серед операторів виробничих СЛТС відбуваються із-за помилок постраждалих, пов'язаних з таким психофізіологічними процесами, як увага - 43%, оперативне мислення - 10,5%, моторна координація - 30%. Значне місце займає також невідповідність рівня підготовки оператора для виконання його виробничих функцій - 10%.

Встановлено, що людина - оператор допускає найбільше число помилок при реалізації наступних видів діяльності:

- при зоровому сприйнятті предметів – 13,7%;
- при сенсомоторній координації – 46%;
- при затримці у відповідь рухової дії на черговий сигнал – 17%.

Більше 4% нещасних випадків відбувається із-за недостатньої швидкості моторних дій і низького рівня загальної рухливості.